

דחיית הגיוס של בחורי ישיבות

הצעת מדיניות

שחר אילן

מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות

מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות

**דחיית הגיוס של בחורי ישיבות
הצעת מדיניות**

שחר אילן

פרסום מס' 4/10

ירושלים, דצמבר 1999

THE FLOERSHEIMER INSTITUTE FOR POLICY STUDIES

Draft Deferment for Yeshiva Students

A Policy Proposal

Shahar Ilan

שחר אילן הוא כתב בכיר בעיתון "הארץ"
ומתמקד באוכלוסייה החרדית.

עריכת לשון: שרה חסון
עורכת אחראית: שונמית קרין
הכנה לדפוס: רותי לרנר
הדפסה: דפוס אחוה בע"מ

© 1999, מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות בע"מ

ISSN 0792-6251

פרסומי המכון ותקציריהם מצויים באתר האינטרנט

www.fips.org.il

מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות

רח' דיסקין 9 א', ירושלים 96440

טל' 02-5666243 פקס' 02-5666252

office@fips.org.il

תוכן עניינים

5	עיקרי המדיניות המוצעת
7	הרקע
7	תולדות הסדר דחיית השירות לבחורי הישיבות שתורתם אמנותם
8	הממדים
9	המצב החוקי
9	ההסכם הקואליציוני וועדת טל
10	הנזק: 4 מיליארד שקלים בשנה
11	המגבלות: כפייה לא תעזור
13	הצעדים המוצעים
13	הוראת שעה
14	יחידות חרדיות נפרדות
14	שירות צבאי עם הכשרה מקצועית
15	שירות לאומי לגברים
16	הורדת גיל הפטור
16	הפצת מידע על בדיקות רפואיות
17	תאריך קובע לדחיית גיוס - צו ראשון
17	מינהל דחיית שירות
18	אגרת דחיית שירות
18	ענישה
20	שאלה של מחיר

על מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות

המודעות בדבר חשיבותו של מחקר מכון למדיניות גוברת והולכת, לא רק בקרב חוקרים וקובעי מדיניות אלא גם בקרב קרנות ציבוריות ופרטיות. קרן פלורסהיימר, שבראשה עומד ד"ר **סטיבן ה' פלורסהיימר**, יזמה את ייסודו של מכון מחקר שיתר כזו במחקרים העוסקים בסוגיות-מדיניות ארוכות טווח. מטרתו הבסיסית של המכון היא לחקור תהליכים יסודיים שיעסיקו את קובעי המדיניות בעתיד, לנתח את המגמות וההשלכות ארוכות הטווח של תהליכים אלה ולהציע לקובעי המדיניות חלופות של מדיניות ואסטרטגיה. תחומי המחקר המתנהל במכון הם: יחסי דת, חברה ומדינה בישראל; ממשל ופיתוח מקומי בישראל; תכנון מרחבי בישראל.

חברי הוועד המנהל של המכון הם: ד"ר **סטיבן ה' פלורסהיימר** (י"ר), ע"ד י' **עמיהוד בן-פורת** (סגן י"ר), מר **דוד ברודט**, לשעבר מנכ"ל משרד האוצר ומר **הירש גודמן**, העורך-מייסד של ה"גרזסלם ריפורט" וסגן נשיא ה"גרזסלם פוסט". ראש המכון הוא פרופ' **עמירם גונן**, מן המחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים. משנה לראש המכון הוא פרופ' **שלמה חסון**, מן המחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים.

רשימת פרסומים על דת, חברה ומדינה

1. שלמה חסון • **המאבק על צביונה התרבותי של ירושלים** • 1996
2. אליעזר דון-יחיא • **הפוליטיקה של ההסדרה: יישוב סכסוכים בנושאי דת בישראל** • 1997
3. שלמה חסון ועמירם גונן • **המתח התרבותי בין יהודים בירושלים** • 1997
4. בנימין נויברגר • **דת ודמוקרטיה בישראל** • 1997
5. יוסף שלהב • **מינהל וממשל בעיר חרדית** • 1997
6. ורדה שיפר • **מערכת החינוך החרדי בישראל: תקצוב, פיקוח ובקרה** • 1998
7. שמעון שטרית • **בין שלוש רשויות: מאזן זכויות האזרח בענייני דת בישראל** • 1999
8. שלמה חסון • **חרדים וחילונים בירושלים בעתיד – תסריטים ואסטרטגיות** • 1999
9. שחר אילן • **דחיית הגיוס של בחורי ישיבות – הצעת מדיניות** • 1999

עיקרי המדיניות המוצעת

הציפייה שהגברים החרדים יישאו בחלק שווה בעול השירות הצבאי או לפחות בשירות לאומי היא ללא ספק נכונה וצודקת, אבל אינה מעשית. גיוס בכפייה עלול לגרום לקרע חברתי ולמרי אזרחי שהחברה הישראלית אינה יכולה להרשות לעצמה. גם הוועדה שהקים ראש הממשלה, אהוד ברק, בראשות השופט העליון בדימוס, צבי טל, לדיון בבעיית גיוס בחורי הישיבות לא הוסמכה לבטל את הסדר דחיית השירות. להפך, הוטל עליה לגבש הצעת חוק שתאפשר את המשך הפעלתו. לכן יש להסתפק בשלב זה בשאיפה להשגת שתי מטרות מעשיות יותר:

- שילוב שיעור משמעותי של הגברים החרדים בשוק העבודה,
- הפסקת המצב שבו הישיבות משמשות מקלט לאלפי בחורים חרדים שאינם לומדים וגיוס כל הנושרים מהישיבות לשירות צבאי.

כדי להשיג שתי מטרות אלה יש ליצור מגוון של מסלולים שיובילו מהישיבה דרך הצבא או השירות הלאומי (ובגיל מתקדם יותר בלעדיהם) לשוק העבודה. חבילת הצעדים והמסלולים המפורטת בהצעת מדיניות זו מדגישה את הורדת גיל הפטור המלא משירות צבאי ל-24 ואת הנהגת שירות לאומי לגברים. הורדת גיל הפטור מוצעת, אמנם, גם בהסכם הקואליציוני, אך ההסכם מתנה את הפטור בהכשרה צבאית מינימלית. כדי שהורדת גיל הפטור תהיה אפקטיבית ותאפשר שילוב של אלפי בני ישיבות בשוק העבודה יש להימנע מהצבת כל תנאי שהוא, במילים אחרות, יש לשלול מבני הישיבות (וממילא גם מגברים אחרים) את הזכות להתגייס מעל גיל 24.

צעדים מוצעים נוספים:

1. הקמת יחידות חרדיות בנוסף לנח"ל החרדי והשגת תמיכת גדולי התורה בגיוס הנושרים מהישיבות ליחידות אלו כתנאי להסדר הכולל של הבעיה,
2. הנהגת מסלול שירות לבני 20 ומעלה שישלב שירות צבאי עם הכשרה מקצועית, שאותה יממן משרד העבודה והרווחה,
3. הנהגת שירות לאומי לגברים כאלטרנטיבה לשירות צבאי של בחורי הישיבות,

4. הפצת מידע בין בחורי הישיבות על האפשרות לקבלת פטור מלא משירות צבאי למי שסובלים מליקויי בריאות קשים במקום דחיית שירות,
 5. הנהגת נוהל שלפיו מי שלא למד בישיבה חרדית בעת ההתייצבות לצו הראשון לא יוכל להצטרף להסדר דחיית השירות,
 6. הוצאת הטיפול בהסדר דחיית השירות מידי לשכות הגיוס והעברתו לידי מינהל חדש לדחיית שירות, שיעסוק בהענקת דחיית השירות ובפיקוח על קיום תנאי ההסדר,
 7. הטלת קנס מינימום מרתיע על בחורי ישיבות שיורשעו במשפט בעבודה בניגוד לתנאי ההסדר,
 8. הגדרת העברה של השתמטות משירות צבאי באמצעות הצהרה כוזבת על לימודים בישיבה כעברה שיש עמה קלון,
 9. הפיכת העברה של עבודה בניגוד לתנאי ההסדר לעברה של ברירת קנס שניתן להטיל עליה קנס מרתיע גם ללא משפט.
- מההסכמים הקואליציוניים בין ישראל אחת ליהדות התורה ולש"ס ומההנחיות שניתנו לוועדת טל עולה בבירור שהקואליציה מתכוונת להעביר הצעת חוק שתעגן בחוק את הסדר דחיית השירות. חשוב להשיג את הסכמת הרבנים לפתרונות השונים לפני העברת החוק שיסדיר את דחיית השירות. זו שעת רצון אצלם, כיוון שהם מרגישים שעולם הישיבות בסכנה. חיוני ביותר שהחוק שיסדיר את דחיית השירות יועבר לתקופת ניסיון כהוראת שעה, שכן אחרי שיועבר חוק קבוע לא יהיה לציבור החרדי שום אינטרס לשתף פעולה עם ההסדרים השונים שתגבש הוועדה.

הרקע

ב-23.8.99 מינה ראש הממשלה ושר הביטחון, אהוד ברק, ועדה ציבורית בראשות השופט העליון בדימוס, צבי טל. לוועדה שלוש מטרות עיקריות:

1. גיבוש הצעת חוק שתאפשר את המשך הסדר דחיית השירות לבחורי הישיבות שתורתם אומנותם,
2. יצירת מסלולים ומסגרות שיאפשרו שירות צבאי לנושרים מהישיבות ולנוער הרחוב החרדי המכונה "שבאב",
3. יצירת התנאים שיאפשרו לתלמידי הישיבות שאינם מעוניינים להמשיך בלימודים לצאת לשוק העבודה.

הקמת הוועדה היא ראשית יישומו של ההסכם הקואליציוני בין ישראל אחת ליהדות התורה ולש"ס. היא מהווה שיאו של תהליך שחל בשנתיים האחרונות עם הפיכת הוויכוח הציבורי על דחיית השירות לבחורי הישיבות מנושא שרק מדברים עליו לבעיה הדורשת פתרון.

מספר פרסומים ב"הארץ" בשנים 1996 ו-1997 הביאו לידיעת הציבור את הגידול המואץ בשיעור מקבלי דחיית השירות, שחל במחצית השנייה של שנות ה-90.¹ בסוף 1997 התייצב לראשונה מנהיג אחד הגושים הפוליטיים הגדולים, ח"כ אהוד ברק, מאחורי הדרישה לגיוס חלק גדול מבחורי הישיבות. ברק אף הגיש הצעת חוק שלפיה תיקבע מכסה של 700 בחורי ישיבה בלבד שיקבלו דחיית שירות בכל מחזור. מספר עתירות שהוגשו לבג"צ דרשו להגביל או לבטל את ההסדר. ב-9.12.98 קבע הרכב מורחב של בג"צ שעל פי החוק הקיים אין לשר הביטחון סמכות להעניק דחיית שירות לבחורי הישיבות, אבל העניק לכנסת אורכה של שנה כדי להסדיר את הנושא בחקיקה ראשית. ועדת טל תנסה למצוא פתרון לבעיה עוד לפני תום המועד שקבע בג"צ. חיבור זה מתאר את ממדי הבעיה ואת נזקיה ומציע מספר צעדים העשויים לתרום לפתרונה.

תולדות הסדר דחיית השירות לבחורי הישיבות שתורתם אומנותם

את הסדר דחיית השירות הנהיג ראש הממשלה, דוד בן-גוריון, כבר בימיה הראשונים של המדינה לדרישתם של ראשי הציבור החרדי. אז קיבלו דחיית שירות כ-400 בחורי ישיבה. הטענה הייתה שההסדר חיוני כדי להבטיח את שימורו ושיקומו של עולם הישיבות שחרב בשואה. הסדר דחיית השירות היה אחד הגורמים העיקריים לצמיחה המהירה של החברה החרדית, כיוון שיצר לצעירים חרדים אינטרס מובהק להישאר בישיבות עד גיל מבוגר.

בסוף שנות ה-50 קבע סגן שר הביטחון דאז, שמעון פרס, לראשונה כי תלמיד ישיבה שיעבור את גיל

1 ראה בין היתר: שחר אילן, מספר החרדים המקבלים דחיית שירות צבאי..., "הארץ", 24.11.96, עמ' א1; שחר אילן, בדיקת 'הארץ': רק כמה עשרות..., "הארץ", 23.2.97, עמ' א1.

25 יגויס רק לשלושה חודשי מילואים במסגרת הקרויה היום טירונות שלב ב'. בסוף שנות ה-60 נקבעה מכסה של עד 800 בחורי ישיבות שיצטרפו להסדר מדי שנה. במסגרת ההסכם הקואליציוני של אגודת ישראל והליכוד בממשלת בגין הראשונה ב-1977 בוטלה מכסה זו, וניתנה לראשונה אפשרות לצרף להסדר דחיית השירות גם חוזרים בתשובה. התוצאה הייתה שבמהלך הקדנציה הראשונה של שלטון הליכוד גדל מספר המצטרפים להסדר דחיית השירות מ-900 ל-1,400 בשנה, גידול של כ-55%.

ב-1988 המליצה ועדה פרלמנטרית בראשות ח"כ לשעבר, מנחם כהן, להגביל את דחיית השירות לשש שנים בלבד, שאחריהן יגויסו בחורי הישיבות לשנה. על פי ההצעה, מאתיים בחורי ישיבות מצטיינים יקבלו מדי שנה פטור לכל החיים. הממשלה שבה היו שותפות אז מפלגות הליכוד והעבודה גם יחד התעלמה מהדו"ח.

במחצית השניה של שנות ה-90 הגדיל גל העלייה ממדינות חבר העמים לשעבר את מחזורי הגיוס. כתוצאה מכך עלה אחוז בחורי הישיבות שקיבלו דחיית שירות מכלל המחזור בקצב איטי יחסית. אלא שהחל משנת 1995 חל שינוי דראסטי במגמה ושיעור מקבלי דחיית השיעור גדל בקצב מהיר מאד.²

הממדים

ואלה הנתונים: 7.8% ממחזור 1998, שהם על פי חישובי המחבר כ-3,150 בחורים, קיבלו דחיית שירות. ב-1995 עדיין דחו שירות רק 6.4% מהמחזור, כלומר כ-2,700 בחורים. בסך הכל מסתכם מספר מקבלי הדחייה בגילאים 18-41 בכ-31 אלף איש, והוא גדל בכל שנה במוצע ב-1,700 בחורים. אם יימשך קצב הגידול הנוכחי במספר הבחורים והאברכים שבהסדר, הרי שבסוף שנת אלפיים כבר יהיו יותר מ-34 אלף בחורי ישיבות שתורתם אומנותם. בסוף 2003 הם ימנו 40,000, מספר שווה למחזור גיוס שלם.³

ההערכה הרווחת היא שכ-20%-25% מכל מחזור של דחיית שירות, דהיינו 600-700 בחורים, אינם לומדים בפועל בישיבות, אלא עובדים "בשחור" או הופכים לנערי רחוב חרדיים, המכונים "שבאבניקים". בכך הם מפרים את התנאי המרכזי של הסדר דחיית השירות הקובע: "הריני מצהיר בזאת כי 'תורתי אומנותי', וכי אינני עובד או עוסק בעבודה או בעיסוק כלשהם, בין בתמורה ובין שלא בתמורה".

היום מחדשים בחורי הישיבות את דחיית השירות מדי חצי שנה או שנה (תלוי בגיל). רק בגיל 41 הם מקבלים פטור מלא. אם יש להם חמישה ילדים יקבלו את הפטור כבר בגיל 35. מי שמעוניין לעזוב את הישיבה ולצאת לעבוד כבר בשנות העשרים לחייו נדרש להתגייס לטירונות שלב ב' בת ארבעה חודשים.

למרות השם "דחיית שירות" ועל אף הצורך להאריך אותה מדי שנה מחדש, אין מדובר בדחיית

2 המקור לסקירה על תולדות הפטור: הנספח "קיצור תולדות הפטור" בטיוטת הספר "חרדים 2000" (שם זמני) שאני עומד לפרסם בהוצאת "כתר" (להלן: חרדים 2000).

3 החישוב של מספר דוחי השירות נעשה באמצעות הכפלת אחוז מקבלי הדחייה במספר הגברים היהודים והדרוזים בני 18 באותה שנה כפי שהוא מופיע בשנתון הסטטיסטי. בשנים האחרונות כל אחוז שווה כ-400 מועמדים לגיוס. מקור הנתונים המובאים כאן: חרדים 2000, שם.

שירות, אלא בפטור בפועל. כמעט איש מהחרדים מקבלי דחיית השירות אינו מתגייס לשירות סדיר. על פי נתוני ועדת ישראל, 48% ממקבלי הדחייה החרדים, כמעט חצי, יישארו בישיבה עוד 23 שנים רצופות, עד גיל 41. 22% יקבלו פטור עוד לפני גיל 41, וכ-30%, פחות משליש, יתגייסו למספר חודשים (שלב ב').⁴

אי אפשר להסביר את הגידול באחוז מקבלי דחיית השירות בלי להתייחס לגידול העצום במספר תלמידי רשת החינוך של ש"ס ולגל החזרה בתשובה בציבור תומכי ש"ס. כל תלמיד שנכנס לרשת החינוך של ש"ס עובר ממסלול של צבא ועבודה למסלול של חיי ישיבה. חשוב לזכור שרשת החינוך של ש"ס היא רשת חדשה יחסית, ורק מעטים מאד מבוגריה כבר הגיעו לגיל צבא. ממילא הגידול שרואים עכשיו הוא רק קצה הקרחון, ואפשר בהחלט לצפות ששיעור דוחי השירות יגיע בקרוב לעשרה אחוזים מהמחזור, ושאחוז בני עדות המזרח ביניהם יגדל בהתמדה.

המצב החוקי

הסדר דחיית השירות כפי שהיה נהוג מאז הקמת המדינה התבסס על סעיף בחוק שירות הביטחון:

6. שר הביטחון רשאי בצו, אם ראה לעשות כן מטעמים הקשורים בהיקף הכוחות הסדירים או כוחות המילואים של צבא הגנה לישראל או מטעמים הקשורים בצרכי החינוך, ההתיישבות הביטחונית או המשק הלאומי או מטעמי משפחה או אחרים...

(3) לפי בקשת יוצא צבא או מיועד לשירות ביטחון שאינו יוצא צבא לדחות בצו לתקופה שיקבע בו את מועד ההתייצבות שנקבע לאותו אדם לפי חוק זה לרישום, לבדיקה רפואית או לשירות ביטחון...⁵

נוסח החוק מאד לא ברור, וסובל בייחוד מתחביר בלתי אפשרי. בניסוח עברי פשוט יותר קובע החוק כי: שר הביטחון רשאי לדחות בצו את מועד ההתייצבות של מועמד לשירות משורת טעמים, ביניהם "טעמים אחרים". עד סוף 1998 זה היה הבסיס להסדר דחיית השירות של בחורי הישיבות.

ב-9 בדצמבר 1998 קבע בג"צ שעל פי החוק הקיים אין שר הביטחון מוסמך להעניק דחיית שירות לתלמידי ישיבה, וממילא הסדר דחיית השירות למי שתורתו אומנותו אינו חוקי. על פי החלטת בג"צ, אם מעונינת הכנסת להמשיך בהסדר הנוכחי עליה לעגן אותו בחקיקה ראשית. בג"צ קצב לכנסת שנים עשר חודשים להסדיר את העניין.

ההסכם הקואליציוני וועדת טל

בהסכם הקואליציוני של סיעת יהדות התורה נקבע שמיד לאחר הקמת הממשלה תמונה ועדת משפטים "על מנת שתגבש את הסדר החוקי הראוי לנושא גיוס בחורי הישיבות". ההסכם הבהיר מפורשות שהקואליציה מתכוונת לעגן את ההסדר הקיים בחוק: "הואיל וככלל אין כוונה למנוע מבני ישיבות להמשיך בלימודיהם, יהיה צורך לתקן את חוק שירות הביטחון (נוסח משולב) התשמ"ו-1986

4 ד"ח הוועדה לבחינת הנהלים, אמות המידה ודרכי הפיקוח על הסדר דחיית גיוסם של תלמידי ישיבה שתורתם אומנותם בראשות עוזר שר הביטחון חיים ישראלי, אוגוסט 1999, עמ' 12 (להלן: ד"ח ועדת ישראל).

5 חוק שירות ביטחון (נוסח משולב) התשמ"ו-1986, סעיף 36.

באופן שהחוק יכלול בין העילות המסמיכות את שר הביטחון, לפי שיקול דעתו, לפטור יוצא צבא משירות או לדחות את שירותו, גם את הטעם של 'תורתו אומנותו'.

עוד נקבע ש"הדחיה או הפטור יכולים להתייחס לכל מספר של בני ישיבות", במילים אחרות: לא תהיה מכסה של מקבלי דחיית שירות. בכך נסוג ראש הממשלה, אהוד ברק, סופית מהצעת החוק שלו שלפיה תיקבע מכסה של 700 בחורי ישיבות שיקבלו פטור משירות צבאי.

ההסכם הקואליציוני קובע לוח זמנים רצוי, אבל לא מחייב. "בשלב ראשון יוטל על הוועדה להציע לראש הממשלה תוך שלושה חודשים את הנוסח לתיקון החוק, כאמור, כדי שהממשלה תדאג למנוע מצב שדחיית השירות נעשית בחוסר סמכות או בניגוד לחוק". הציפייה היא שנוסח הצעת החוק יוגש לראש הממשלה בתחילת נובמבר 1999, כדי שניתן יהיה להעביר את הצעת החוק עד ה-8 בדצמבר, לפני המועד שקצב בג"צ. עם זאת, הניסוח מאפשר לממשלה לפנות במקרה הצורך לבג"צ ולבקש דחייה לצורך השלמת החקיקה.⁶

למעשה הוקמה הוועדה רק ב-23.8.99, כלומר באיחור של חודשיים. סיעות שינוי ומרצ מתחו ביקורת על הרכב הוועדה בטענה שיש בה רק חברים דתיים ומסורתיים, ואין בה כל ייצוג למתנגדי הסדר דחיית השירות. בהודעה שפרסמה לשכת ראש הממשלה נאמר כי ברק הטיל על הוועדה "להציע חקיקה ראויה לסוגיה, על דרך הסמכה בחוק לשר הביטחון, אשר תאפשר לו להפעיל שיקול דעת בהיבטים שונים של הבעיה, לרבות מתן דחיית שירות ו/או פטור לפי עניין לבני ישיבות הלומדים ומתמידים בלימודיהם. זאת בשל העובדה שהמועד שקצב בג"צ לתום תוקפו של ההסדר הנוכחי, הקיים מזה כ-50 שנה, הוא תחילת דצמבר השנה".

בכתב המינוי של הוועדה התבקשו חבריה להתייחס לכך ש"הפטור או הדחיה האמורים יוכלו לחול על בני ישיבות ללא הגבלה במספר, הואיל וככלל אין כוונה למנוע מבני ישיבות להמשיך בלימודיהם, הכל בכפוף לחוק".

עוד נאמר בהודעת לשכת ראש הממשלה כי "הוועדה התבקשה במקביל לבחון ולהמליץ על פיתוח מסגרות ומסלולים לשילובם בשירות של חלק מבני הציבור החרדי, ובכלל זה הנח"ל החרדי והכשרות רלוונטיות, וכן לבחון האפשרות להפחתת תקרת גיל הפטור הקיים, כדי לאפשר לחפצים בכך מבני הציבור החרדי - לצאת למעגל העבודה".⁷

הנזק: 4 מיליארד שקלים בשנה

הנזק הברור מאליו שגורם הסדר דחיית השירות הוא יצירת אי שוויון בין בני נוער יהודים. אי השוויון הזה אינו מתבטא רק בכך שרוב בני הנוער מקדישים לשירות המדינה שלוש שנים מחייהם והחרדים מקדישים את אותן שנים ללימודיהם. מדובר גם בעובדה הפשוטה ששירות צבאי כרוך בסכנת חיים. בכל מקרה, אין ספק כי תחושת אי השוויון של הצעירים המתגייסים גורמת לצה"ל נזק למוראל הצבא.

6 "ההסכם עם סיעת יהדות התורה", "הארץ", 6.7.99, עמ' 10א (להלן: ההסכם).

7 "הוקמה הוועדה בעניין דחיית גיוס בני הישיבות", "יתד נאמן", 26.8.99, עמ' 1, 4 (להלן: הוקמה הוועדה)

מחריפה את התחושה הזו הידיעה שחלק גדול ממקבלי דחיית הגיוס כלל אינם לומדים, אלא מנצלים את ההסדר כדי להשתמט משירות. הישיבות מאפשרות להם להישאר ברשימות הן כדי להציל אותם "מהשפעותיו השליליות של הצבא החילוני" והן כדי להגדיל את התקציבים שהן מקבלות ממשרד הדתות.

החרדים צודקים בטענתם שהצבא אינו זקוק להם כשהם מתגייסים אחרי גיל 25 לתקופה קצרה וללא מוטיבציה. אלא שאין להסיק מכך שהצבא אינו זקוק להם כלל. הוא היה יכול להגדיל את מחזורי הגיוס ולעשות בהם שימוש מצוין לו היו מתגייסים בגיל 18 לשלוש שנים ועם מוטיבציה גבוהה. העלייה התלולה בשיעור מקבלי דחיית השירות הפסיקה את הגידול של מחזורי הגיוס. אבל אין ספק שדחיית השירות של הבחורים החרדים מקשה בעיקר ומטילה נטל הרבה יותר גדול על אנשי המילואים. כל בחור שמתגייס לנח"ל החרדי חוסך שמונה עשרה תקופות של שירות מילואים בשנה.⁸

בשנים האחרונות גוברת והולכת המודעות לנזק הכלכלי שגורם הסדר דחיית השירות. ההסדר מאלץ למעשה את בחורי הישיבות להמשיך ללמוד גם בניגוד לרצונם כדי לא להתגייס, ובכך הוא יוצר את חברת הלומדים החרדית, חברה ששני שלישים מהגברים שבה לומדים ומשתמטים מפרנסת המשפחה. זוהי תופעה שאין לה אח ורע בעולם כולו.⁹ באמצעות הסדר זה הפך הצבא שלא ברצונו לסוהר של בחורי הישיבות בשירות ראשי הישיבות.

חישובים שערכו כלכלני האוצר מעלים שהנזק שנגרם למשק מדי שנה בשל היעדרות בחורי הישיבות ממנו נאמד ב-3.5 מיליארד שקלים בשנה (ארבעה מיליארד אם מביאים בחשבון את עליית המדד מאז בוצע החישוב). 10 אברכים שעובדים עושים את זה בהסתר, כדי לא להיתפס, וכתוצאה מכך מתנהל חלק גדול מאד מהכלכלה החרדית "מתחת לשולחן".

המגבלות: כפייה לא תעזור

הנחת היסוד של נייר עמדה זה היא שאין טעם לשקול גיוס של בחורי הישיבות בכוח, או אם להשתמש בביטוי של ראש הממשלה "לשלוח מ"ם צדיקים לישיבות". ראשית, ספק אם ניתן לגייס הסכמה חברתית בחברה הישראלית לצעד כה קיצוני, שניתן בהחלט לראות בו פגיעה בחופש הדת של בחורי הישיבות. שנית, זה עלול להוביל את ישראל לקרע החברתי החמור בתולדותיה, למהומות רחוב ולמרי אזרחי. שלישית, זה יהיה בלתי יעיל לחלוטין. הלגיטימיות לסרבנות בחברה החרדית כל כך גדולה, עד שהאיום בכלל לא ירתיע. ההליכה לכלא תיחשב לקידוש השם ולמעשה גבורה, מעין מקבילה (חיה) של השהיד הערבי. הפחד מהכלא יתמתן מאד לנוכח העובדה שמדובר במאסר המוני וקבוצתי. ספק גם אם ישראל תהיה מוכנה להצטייר בדעת הקהל העולמית כמי ששולחת אלפי סרבני שירות מטעמי מצפון לכלא.

8 עמוס הראל, "ביקורת במערכת הביטחון", "הארץ", 1.7.99, עמ' א3.

9 ראה: Eli Berman and Ruth Klinov "Human Capital Investment and Nonparticipation: Evidence from a Sample with Infinite Horizons (or: Jewish Father Stops Going to Work), Draft", The Maurice Falk Institute for Economic Research in Israel, Jerusalem, May 1997.

מומי דהן, "האוכלוסייה החרדית והרשות המקומית" חלק א' – "התחלקות ההכנסות בירושלים", מכון ירושלים לחקר ישראל, 1998.

10 סבר פלוצקר, "נאמן: אפסיק את הטפילות של תלמידי הישיבות", "ידיעות אחרונות", המוסף לשבת, 29.8.97.

בעבר איימו מנהיגים חרדים כולל מנהיג דגל התורה, הרב אליעזר מנחם שך, גם בירידה המונית של בחורי הישיבות מהארץ. מאז שנציגי הציבור החרדים הבינו שדוברים קיצוניים של הציבור החילוני דווקא עשויים לקבל צעד כזה בברכה, הם ויתרו על האיום הזה ומסתפקים באיום בהליכה המונית לכלא ולמחנות מעצר.

משמעות הדברים היא שהחרדים לא יסכימו בטווח הנראה לעין לקביעת מכסה לדחיות שירות, כפי שהוצע בחוק ברק. נכון אמנם שב-1968 הונהגה מכסה של 800 בחורים, והיא בוטלה ב-1977 במסגרת ההסכם הקואליציוני בין הליכוד ואגודת ישראל בממשלת בגין הראשונה. אלא שאז התגייסו הרבה יותר חרדים, ועוד לא השתרשה בציבור החרדי באופן חריף כל כך הנורמה שבחור שהולך לצבא הוא בחור "סוג ב'". דרישה לקביעת מכסה היום תיראה בעיני ראשי הישיבות כצורך להחליט את מי מהבחורים הם "שולחים לשמד". מנקודת מבט ציונית זו נראית תפישה מעוותת, אבל זוהי התפישה הכללית בציבור החרדי.

לכאורה, ניתן לשקול את גיוס בחורי הישיבות באמצעי כפייה עקיפים, דהיינו לא לגרור את הבחורים בכוח לצבא, אלא להטיל סנקציות על מי שאינו מתגייס. אמצעי כזה הציע השר לשעבר רפאל איתן, לשלול את זכות ההצבעה מכל מי שלא ביצע שירות צבאי או שירות לאומי חלופי. הבעיה העיקרית שמעוררת ההצעה הזאת היא שבמדינה דמוקרטית, ובייחוד במדינה עם דמוקרטיה שבירה כל כך, יש להיזהר מאד לפני שמתחילים לשלול מאזרחים ומקבוצות אוכלוסייה את זכות ההצבעה. מעבר לכך, זו הצעה לא מעשית. כל ניסיון לשלול זכויות ממי שלא ישרת בצבא ייתקל בהתנגדות לא רק של החרדים, אלא גם של המפלגות הערביות שהן חלק חשוב של גוש השמאל. גם אם החוק שיוצע לא יכלול את הצעירים הערבים, המפלגות הערביות יראו בו (ובצדק) תקדים מסוכן. ממילא, ניתן לומר שגיוס בכפייה ישירה או עקיפה של בחורי הישיבות אינו מעשי.

ניתן לחשוב על שימוש באמצעי לחץ כלכליים שיכולים להיות יעילים: לדוגמה, הורדה משמעותית של הסיוע לאברך כולל חרדי שלא ישרת בצבא והגדלה משמעותית של הסיוע לאברך ששירת (הכוונה כמובן לשירות אמיתי בן שנתיים-שלוש, ולא לטירונות שלב ב' בת ארבעה חודשים, שעוברים רוב החרדים שמתגייסים). עוד דוגמה: שלילת הזכאות למשכנתא ממשלתית ולהטבות אחרות בדיור למי שלא התגייס לשירות לאומי או צבאי. שיטת תגמול כזאת יכולה לעודד אברכים להפסיק את הלימודים כדי לשרת בצבא. סביר שחלקם כבר לא יחזור ללמוד. אלא שבמצב הפוליטי הנוכחי וכל זמן שקולות המפלגות החרדיות חיוניים לקידום תהליך השלום, אין כל סיכוי שהצעה מעין זו תצא לפועל.¹¹

11 למידע נוסף על ההיסטוריה של ההצעות לפתרון בעיית דחיית השירות ראה:

יחזקאל כהן, "גיוס כהלכה" הוצאת נאמני תורה ועבודה והקיבוץ הדתי, ירושלים תשנ"ד, עמ' 25-40;

דוח ועדת המשנה של ועדת החוץ והביטחון לבחינה מחודשת של הפטור מגיוס של בחורי הישיבות בראשות ח"כ (דאז) מנחם כהן, הכנסת – מסקנות ועדות, ירושלים, 27.7.88;

שחר אילן "הבחורים לא גויסו", "הארץ", 8.9.97, עמ' 22;

שחר אילן "הכומות השחורות", "הארץ", סדרה: "חרדים '98", 9.3.98, עמ' 33.

הצעדים המוצעים

אין הצעת מדיניות זו מהווה פתרון כולל של הבעיה, אלא מעלה שורה של צעדים שיכולים לספק פתרון חלקי להיבטים שונים שלה. מימוש הצעדים במשולב יכול לקדם את מימוש שתי המטרות שצינתי בפתיחה: כניסת חרדים רבים לשוק העבודה וגיוס הנושרים מהשיבות לצבא.

הוראת שעה

רבים מהצעדים המוצעים, אם לא כולם, תלויים בהסכמתם בגלוי או בשתיקה של המנהיגים הרוחניים של המפלגות החרדיות. הניסיון מוכיח שלא ניתן לסמוך על רצונם הטוב של הרבנים. החשש של הרבנים שיאשימו אותם בפגיעה בשיבות ובהדחת אברכים מתלמודם חזק מכל. כך, למשל, כל הסיבות הרציונליות להקמת הנח"ל החרדי, כולל העובדה שמדובר בשיקום של נערי רחוב, לא הועילו. היחידה הוקמה רק כתגובה ישירה להחלטת בג"צ כי לשר הביטחון אין סמכות לאשר את דחיית השירות.

יש לראות בדאגה רבה את התגובה השלילית של החרדים להנחיה של ראש הממשלה ברק כי ועדת טל תחפש מסגרות ומסלולים לגיוס של חלק מהגברים החרדים. התגובה הזאת באה לידי ביטוי חריף במיוחד בביטאונה של דגל התורה "יתד נאמן":

"יצוין כי ביהדות התורה הובעה תמיהה רבה על שילוב הנושאים הנ"ל בעבודת הועדה. ליהדות התורה אין יד בכך ואינה עוסקת כלל בעניינים אלה... על פי מה שהורו בשעתו גדולי ישראל, התחום האחד והיחיד שאותו יש להסדיר הוא העיגון החוקי של דחיית שירותם של בני הישיבות ואברכי כוללים שתורתם אומנותם, וזאת עקב פסיקת בג"צ בנושא. לפיכך שילוב הדיונים בנושאי 'מסגרות ומסלולים' בעבודת הועדה שבה שותפים נציגים חרדיים הנו חסר טעם. לנציגים החרדיים החברים בוועדה אין כל קשר ועניין לנושאים הנ"ל... היהדות החרדית אינה מעודדת כל יוזמה שמטרתה עידוד אברכים לעזיבת תלמודם..."¹²

על רקע זה חיוני להשיג את הסכמת הרבנים לצעדים השונים לפני העברת החוק שיסדיר את דחיית השירות. התקופה שעד העברת החוק היא שעת רצון אצלם, כיוון שהם מרגישים שעולם הישיבות בסכנה. מרגע שיעוגן ההסדר בחוק לא יהיה לחרדים כל עניין להכניס בו שינויים.

לכן גם חיוני ביותר שהחוק שיסדיר את דחיית השירות יועבר לתקופת ניסיון כהוראת שעה, כלומר חוק לתקופה מוגבלת בלבד. אם יועבר חוק קבוע, לא יהיה לציבור החרדי כל עניין לשתף פעולה עם ההסדרים השונים שתגבש הוועדה. הצורך בהעברת החוק מחדש בעוד מספר שנים ישמש בידי הממשלה אמצעי לחץ על הרבנים החרדים לשתף פעולה.

¹² "הוקמה הועדה", "יתד נאמן", 26.8.99, עמ' 1, 4.

יחידות חרדיות נפרדות

גרעין הנח"ל החרדי הראשון, שבו כ-30 חיילים, כבר סיים את הטירונות והחל במשימות אבטחה בבקעה.¹³ קבוצה שנייה, שבה כ-60 בחורים, התגייסה בראשית ספטמבר 1999. הנח"ל החרדי הולך והופך אם כן לעובדה, ועם זאת יחסו של הממסד החרדי אל היחידה הוא כאל בן חורג של מערך הישיבות. הסכמת גדולי התורה לנח"ל החרדי מתבטאת בכך שהם מסתפקים בהבעת התנגדות חריפה ליוזמה ואינם מסכלים אותה.

יש לצפות שבמסגרת הסדר כולל של נושא גיוס בחורי הישיבות ישנו החרדים את הגישה הזאת. לא ניתן להסתפק באמירות כלליות, כגון: "מי שלא לומד צריך להתגייס", אמירות שאין מאחוריהן דבר, ובודאי אין מאחוריהן כנות. יש לדרוש מגדולי התורה שיפרסמו הוראה מפורשת או לפחות קריאה כנה לבחורי ה"שבאב" ולשאר הנושרים מהישיבות להצטרף ליחידות דוגמת הנח"ל החרדי.

שני מבחנים יהיו להצלחת הנח"ל החרדי: הראשון - יצירת גדוד שלם ואחר כך חטיבה של חיילים חרדים. זו לא משימה בלתי אפשרית. אם רק 20% מכל מחזור חרדי, כלומר כ-600 בחורים, יתגייסו, ניתן יהיה להגיע להיקף של גדוד לשנה ולחטיבה בשלוש שנים. מבחן נוסף יהיה שילוב מסלולי הגיוס החרדיים גם ביחידות אחרות. אם יהיה גדוד נח"ל חרדי אין לכאורה כל סיבה שלא יהיו גם גדוד שריון וגדוד הנדסה.

אם יתמסדו מסלולי גיוס לחרדים אפשר אולי לקוות בטווח הארוך, ורק בטווח הארוך, לשינוי נורמטיבי בציבור החרדי. היום יציאה לעבודה בגיל צעיר או שירות בצבא הם בבחינת סטייה מבישה מהנורמה ועדות לכישלון. אם הצבא והעבודה יהפכו מסלול לגיטימי בציבור החרדי יהיו הרבה יותר בחורי ישיבות שיבחרו במסלול זה מרצון.

מבחינה חברתית, גיוס נערי "השבאב" החרדי משמעותו קליטתם בצבא של בחורים רבים שנודו על ידי משפחותיהם. לעיתים עשוי הגיוס לצבא לשפר את היחסים בין החייל למשפחתו, משום שהוא חזר למסגרת, ועוד מסגרת דתית מובהקת. לעיתים הגיוס מחריף את הקרע. על צה"ל להיערך לקליטת עשרות חיילים בודדים, אם באמצעות משפחות מאמצות מהציבור הדתי ואם באמצעים אחרים שיבטיחו שמירת קשר עם החיילים האלה. ייתכן שכדאי לשקול הקמת עמותת ידידי הנח"ל החרדי, שתעניק תמיכה אזרחית ליוזמה.

שירות צבאי עם הכשרה מקצועית

במהלך מושב הקיץ של הכנסת ב-1998 התכנס פורום חברי כנסת בכירים שזכה לכינוי "פורום רמון" וגיבש טיוטת הסדר לבעיית גיוס בחורי הישיבות. אחד הרעיונות שהועלו בפורום זה היה לגייס בני 21 ומעלה לשירות שיכלול גם הכשרה מקצועית.

לכאורה, יש למדינה עניין רב במסלול שירות שיאפשר לבחורים חרדים לצאת לאזרחות כשהם מצוידים במקצוע, והם יכולים לפרנס בכבוד את משפחותיהם, אך למעשה היוזמה הזאת מעוררת קושי ניכר. סביר להניח שחרדים בני 21-24, חלקם נשואים ואבות לילדים, לא יגויסו לשלוש שנים,

¹³ בעיתונות החרדית נמתחת ביקורת על חילול השבת הרב הכרוך במשימות אלו. יש לראות בדאגה את העובדה שאפילו משימות ביטחון, שהן בבחינת פיקוח נפש מובהק, אינן מצדיקות עוד חילול שבת בעיני החרדים.

אלא לתקופה קצרה יותר של שנה עד שנתיים. לצבא לא ישתלם להשקיע בהכשרה מקצועית של בחורים כאלה, למשל במחשבים או באלקטרוניקה, משום שתקופת השירות הצפויה להם תהיה קצרה יחסית.

אסור שהקושי הזה יביא לפסילת הרעיון. בשנים האחרונות משקיע משרד העבודה והרווחה, ובצדק, סכומים גדולים בהכשרה מקצועית לחרדים. ספק אם יש בתקציב המדינה הרבה השקעות רווחיות יותר. **מן הראוי שמשרד הביטחון ומשרד העבודה והרווחה יחברו לפרויקט משותף של שירות צבאי והכשרה מקצועית במימון משרד העבודה והרווחה.**

שירות לאומי לגברים

יש להנהיג שירות לאומי לגברים עם או בלי קשר לבעיית בחורי הישיבות. בעבר היה השירות הלאומי מסגרת של בנות דתיות לאומיות בלבד. אבל בשנים האחרונות מצטרפות אליו גם נערות חילוניות וערביות. המצב שבו מוצע לנשים שאינן יכולות לשרת מטעמי דת, לאום או בריאות תחליף סביר ולגברים לא, יוצר אפליה בין המינים ומביא לווייתור תמוה על אלפי מתנדבים פוטנציאליים. יש לאפשר לכל בן 18 ומעלה שצה"ל ויתר על שירותיו לשרת שירות לאומי בתנאים זהים לאלה של בנות השירות הלאומי.

נכון, השירות הלאומי אינו יכול להוות פתרון לבחורים חרדים בני 18 שלא ירצו להתגייס, משום שלא ניתן ליצור אפליה בין צעירים בני אותו גיל, ובני 18 אחת דינם להתגייס. לעומת זאת, אם מדובר במסלולים לבני 21 ומעלה, דוגמת שירות משולב בהכשרה מקצועית, אין שום סיבה שלא יוצע לעוזבי ישיבות בגיל זה גם מסלול אלטרנטיבי של שירות לאומי בן שנתיים. לשירות לאומי כזה יתרון גדול מבחינת הבחור החרדי: הוא יאפשר לו להימצא לפחות בשעות הערב והלילה בסביבה חרדית מוגנת. גם את השירות הלאומי אפשר לשלב בהכשרה מקצועית, שתעניק לבחור החרדי מקצוע.¹⁴

אם יוחלט על הקמת מסגרת שירות לאומי שבו ישרתו גברים חרדים יהיה צורך לתת את הדעת על העובדה שמערכת החינוך החרדי, ובייחוד זו של ש"ס, וכן גם ארגוני התרבות החרדית וארגוני הנוער של החרדים הם בעלי אופי מובהק של פעילות להחזרה בתשובה. יש להקפיד ששירות לאומי חרדי, אם יוקם, לא יהפוך למאגר כוח אדם להחזרה בתשובה, ואין לשלוח מתנדבים לארגונים כאלה. גם כך יישארו לבחורים החרדים עשרות מטרות חשובות: בתי חולים, ארגוני בריאות דוגמת "יד שרה" ו"עזר מציון", המשמר האזרחי, מגן דוד אדום, סיוע לזקנים, חינוך מיוחד, טיפול בנוער רחוב חרדי, גנזך קידוש השם (הגרסה החרדית ליד ושם), הדרכת ילדים בתחום הבטיחות בדרכים, סיוע במזכירות בתי דין רבניים ועוד.

לשירות לאומי ולשירות צבאי של חרדים יכולה להיות משמעות חברתית החורגת בהרבה מהתרומה הישירה של המתנדבים והמתגייסים. היום נפגש הציבור החילוני עם חרדים בעיקר באירועים דתיים (כאשר הם מלים את הילדים, רושמים לנישואין, מחתנים או קוברים) או בניסיונות החזרה בתשובה. מפגש עם חרדים בנסיבות של עזרה וסיוע יכול לתרום להפחתת המתח בחברה הישראלית ולשפר את תדמית הציבור החרדי.

14 החברה למתנ"סים גיבשה בסוף 1998 תוכנית לקליטת בחורי ישיבות בשירות הלאומי. על פי ההצעה ימשיכו הצעירים החרדים להתגורר בבתיהם, וישוּבּוּ רק במוסדות שהתנאים בהם מתאימים לפעילות של חרדים. תהיה הפרדה מלאה בינם לבין בנות השירות הלאומי.

הורדת גיל הפטור

הפתרון החשוב ביותר והישים ביותר לבעיה שיוצר הסדר הגיוס הקיים הוא הורדת גיל הפטור לבחורי הישיבות ל-24. במילים אחרות: יש לשלול מבחורי הישיבות את הזכות להתגייס לאחר גיל 24. לצה"ל ייחסך בכך הצורך להכשיר אברכים מבוגרים. המשק ירוויח מכך פעמיים, משום שכמחצית מבחורי הישיבות והאברכים שבמסגרת הסדר דחיית השירות ייפלטו ממנו ויוכלו להצטרף לשוק העבודה, ומשום שייחסכו למדינה תקציבים רבים המוקדשים לפרנסת האברכים האלה וללימודיהם בישיבה. לדוגמה, אברכים שיש להם שלושה ילדים ומעלה ושאינם עובדים זכאים לקבל קצבת הבטחת הכנסה ממשרד הדתות. הורדת גיל הפטור עשויה לחסוך את רוב תקציב הבטחת ההכנסה, שעמד בשנת 1999 על 118 מיליון שקלים.

החרדים כבר הסכימו להורדת גיל הפטור, וההסכמה אף עוגנה בהסכם הקואליציוני של יהדות התורה:

"צה"ל יבחן דרכים ותנאים לפיתוח מסגרות ומסלולים מתאימים לשירותם בצה"ל של חלק מבני הציבור החרדי כגון: הורדת גיל הפטור משירות צבאי לשיעור גדול מבני הישיבות לגיל 24-25 מתוך כוונה לאפשר לצעירים שבחרו בכך להשתלב במעגל העבודה, ותוך שיוכשרו הכשרה צבאית מינימלית במסגרת מסלולים מתאימים (כגון פלוגות שדה והכשרת "שלב ב") והכל על פי אפשרויות הצבא וצרכיו".¹⁵

אולם צוות המשא ומתן של ישראל אחת לא היה מסוגל להשלים את המלאכה. לכן נאמר בהסכם שהפטור יותנה גם בעתיד בשירות צבאי של מספר חודשים. שירות כזה לא יועיל לצה"ל, אבל יגרום לאברכים להישאר בישיבות ולעבוד במחתרת, משום שרובם יירעו גם מהכשרה צבאית מינימלית. כל ניסיון לחייב גברים בעלי משפחות וילדים בשירות צבאי בן מספר חודשים בסביבה צבאית חילונית משמעותו המשך שהותם בישיבה מאונס. כתוצאה מכך ימשיך משלם המסים לפרנס רבבות אברכים במקום שיפרנסו את עצמם.

יש רק דרך אחת להוציא מספר גדול של בחורי ישיבות חרדים לשוק העבודה, והיא לפטור אותם באמצע שנות העשרים שלהם מכל שירות צבאי. **יש לוותר על טירונות והכשרה ופשוט להעניק להם פטור מלא.**

הפצת מידע על בדיקות רפואיות

צה"ל אינו עורך בדיקות רפואיות לבחורי ישיבות שמבקשים דחיית שירות, בהנחה שהם ממילא אינם מתגייסים. מדיניות זאת של הצבא גורמת נזק גדול למשק. קרוב ל-5% מכל מחזור גיוס מקבלים פטור מסיבות רפואיות. לו צה"ל היה מעניק פטור מלא לבחורי הישיבות הזכאים לכך מטעמי בריאות, היה מוסיף למשק כ-150 עובדים פוטנציאליים מדי שנה.

אפשר בהחלט להבין את צה"ל שאינו מעוניין להשקיע במאמץ ומשאבים בבדיקת כ-3,000 בחורים בשנה רק כדי לאתר 150 בחורים שאינם יכולים לשרת. הפתרון צריך להיות באמצעות חלוקת דפי מידע לבחורי הישיבות, שינחו אותם לבקש להיבדק ולקבל פטור מלא משירות צבאי, אם יש סיבות רפואיות המצדיקות זאת.

¹⁵ "ההסכם", "הארץ", 6.7.99, עמ' 10.

תאריך קובע לדחיית גיוס - צו הגיוס הראשון

העיקרון המנחה את החרדים במשא ומתן הוא ששום בחור ישיבה שלומד בפועל לא יגויס. ואולם בהסכמים הקואליציוניים שהשיגו החרדים בממשלות בגין נקבע שלא רק בחורי ישיבה חרדים יכולים לקבל דחיית שירות, אלא גם בוגרי מוסדות דתיים לאומיים שיצטרפו לישיבות חרדיות וכן חילונים שחזרו בתשובה. במילים אחרות, עשרות ואולי מאות בחורים מדי שנה יכולים להפוך לחרדים בגיל 18 ולקבל דחיית שירות. מצב זה מעודד חזרה בתשובה והתחרדות של חובשי כיפות סרוגות. דרישה מינימאלית מבחור המעוניין לקבל דחיית שירות היא שיצטרף לישיבה גבוהה שמוכרת לצורך הסדר דחיית השירות לפני מועד צו הגיוס הראשון. מי שהחליט להתחרד לאחר מועד זה, יעשה זאת במקביל לשירותו הצבאי. הניסיון מוכיח שאפשר לחזור בתשובה גם במסגרת הצבא.

מינהל דחיית שירות

אין זה סוד שצה"ל אינו נוטה לעסוק בהסדר דחיית הגיוס ושש עוד פחות לטפל בפיקוח ובאכיפת ההסדר. זהו, כנראה, אחד ההסברים לכך שוועדת ישראל, ועדה שהורכבה מאנשי מערכת הביטחון, עסקה במשך שלוש שנים בחיבור מסמך קצר בן 20 עמודים ובו המלצות מאד מתונות להגברת הפיקוח והאכיפה על בחורי הישיבות. הזמן הדרוש באמת לוועדה לחיבור מסמך כזה הוא שלושה חודשים, וגם זאת בהערכה נדיבה ביותר. שלוש שנים נוספות שכב הדו"ח עמוק במגירות משרד הביטחון, ורק עתירתם לבג"צ של חברי הכנסת אמנון רובינשטיין וחיים אורון ממר"צ חילצה אותו משם. פחות משנה לאחר שהונהגה אחת ההמלצות המרכזיות של הדו"ח החליט צה"ל לסגת ממנה. מדובר בהמלצה לחייב את בחורי הישיבות עד גיל 25 להתייצב פעמיים בשנה בלשכת גיוס ולא פעם אחת בלבד. בצה"ל הסבירו שההמלצה בוטלה בעקבות הלקחים מיישום הדו"ח, למרות הזמן הקצר שעבר. כל אלה מעידים בבירור על חוסר הרצון של צה"ל לפקח על ההסדר ולאכוף אותו.

למען האמת, יש היגיון רב בחוסר העניין שמגלה צה"ל בנושא. צה"ל אמור לטפל בחיילים ובמועמדים לשירות צבאי. הפקדת הטיפול בדחיית השירות בידי לשכות הגיוס נובעת מהשק המוסכם כאילו באמת מדובר בדחיית שירות ולא בפטור קבוע. בפועל הן ועדת כהן של הכנסת והן שופטי בג"צ כבר קבעו נחרצות שמדובר בפטור קבוע לכל דבר. יש להוציא את הטיפול בדחיית השירות מידי לשכות הגיוס ולהעבירו לידי מינהל שיפעל במסגרת משרד הביטחון. בחורי ישיבה שירצו בכל זאת להתגייס יוחזרו לטיפול הלשכה.¹⁶

הפיקוח והאכיפה של הסדר דחיית השירות אין בהם כל הרתעה. לצבא שממילא ויתר על החרדים אין כל עניין להתאמץ לאכוף את תנאי ההסדר, והוא אכן אינו מתאמץ. הוא מעביר למשרד החקירות שהוא מעסיק רק כמה עשרות תיקים בשנה. גם למערכות אכיפת החוק - המשטרה הפרקליטות ובתי המשפט - יש סדרי עדיפות אחרים, והן אינן מתייחסות לעברת ההשתמטות משירות צבאי ברצינות רבה. העונש החמור ביותר שהוטל עד כה בתיק שהגיע לבית המשפט היה ארבעה חודשי מאסר על תנאי. יש לזכור שמדובר בעברה שאין כל אפשרות לבצעה שוב. הקנס הגבוה ביותר שהוטל היה אלף

16 ועדת כהן כתבה כי "הטענה שמשוחררי הישיבות מגיעים בסופו של דבר לצה"ל וכי מדובר בדחיית שירות בלבד אינה נכונה ואינה תואמת את המציאות". השופט ברק קבע בפסק דינו בעניין הסדר דחיית השירות בדצמבר 1998 שמדובר ב"דחיית שירות שסופה פטור". השופט מישאל חשין כתב בהערותיו לאותו פסק דין, כי "המסקנה הנדרשת הינה אחת ויחידה, לאמור, בני ישיבה זוכים למעשה בפטור-דחיה אוטומטיים (ההזגשה במקור) ובלבד שתורתם היא אומנותם". עוד כתב ש"הדחיות הפכו והופכות למעשה מראש לפטורים". (ראה: אמנון רובינשטיין ואחרים נגד שר הביטחון, בג"צ 3267/97, פסק הדין, עמ' 14, 61-59).

מוצע על כן כי המינהל החדש יטפל לא רק בהסדר דחיית השירות, אלא גם בפיקוח על ביצוע ההסדר, באמצעות פקחים מטעמו או באמצעות משרדי חקירות פרטיים. יש להעניק לפקחים מטעם הצבא או המינהל סמכות לערוך פשיטות ולדרוש מבחורים עובדים להזדהות. יש להביא בחשבון את נורמות החיפוי ההדדי (איסור על "מסירה") הקיימות בציבור החרדי. הפקחים לא יזכו לעזרתם של עדים אקראיים, ולכן עליהם לעבוד בזוגות, כדי להקשות על ערעור עדותם בבית המשפט.

בהקשר זה כדאי להזכיר שאפילו משרד הדתות כבר הפריט למעשה את מחלקת הישיבות. הפיקוח על הישיבות הועבר לארבעה משרדי רואי חשבון חיצוניים. ניהול רשימות התלמידים הועבר לחברת המחשבים "תים". אין כל סיבה שמערכת הביטחון לא תנהג באופן דומה.

אגרת דחיית שירות

אחת הסיבות העיקריות הגורמות להזנחת הפיקוח והאכיפה על הסדר דחיית השירות היא העדר משאבים. למערכת הביטחון יש נושאים חשובים יותר להשקיע בהם. ואולם במקרה הזה לא צריכה להיות כל בעיה לגייס את המשאבים. תמוה מאד שהשירות של דחיית שירות ניתן היום ללא כל אגרה, אפילו לא כזו שתכסה את ההליך הביורוקרטי המסובך ואת הפיקוח על קיום תנאי ההסדר. רשיון נהיגה עולה מאות שקלים, רשיון רכב עולה מאות שקלים, ודחיית שירות ניתנת חינם. כך הופכת דחיית השירות עצמה לחלק ממערך הסבסוד העצום של תלמידי הישיבות. יתרה מכך, המדינה מממנת כבר מספר שנים מתקציב משרד הדתות את פעילותו של ועד הישיבות, הגוף שמטפל בהסדר דחיית השירות מטעם החרדים. בשנת 1998 בלבד הועבר לוועד סכום של חצי מיליון שקלים. עד היום כבר השקיע אוצר המדינה בנושא זה מספר מיליוני שקלים.¹⁸ במילים אחרות, המדינה היא שמממנת את מערך דחיית השירות, למרות שאין לה כל עניין בקיומו. לו 31,000 בחורים שמקבלים דחיית שירות היו משלמים אגרה של כמאה שקלים בשנה היא הייתה יכולה לממן את מנגנון מתן הדחייה והפיקוח בהיקף של יותר משלושה מיליון שקלים. אם התוכנית להוריד את גיל הפטור המלא ל-24 תצא לפועל יקטן סכום זה לחצי, אבל גם הפעילות תקטן בהתאם.

ענישה

סביר להניח שלו פרקליטות המדינה הייתה מטפלת בתיקים של עברות עבודה בשבת, היה כל תיק כזה מתעכב בתור זמן רב, ורבים מהתיקים היו נסגרים מחוסר עניין. בסופו של דבר, לפרקליטות יש בעיות חמורות יותר. אולם את התביעות על עבודה בשבת מגיש תובע מטעם משרד העבודה והרווחה ישירות לבית המשפט. יש לאפשר לגוף האכיפה, משרד הביטחון או מינהל מטעמו, להעסיק תובעים שיגישו תביעות מהירות נגד משתמטים משירות צבאי.

17 ראה דו"ח ועדת ישראלי וכן: דו"ח מס' 48 של מבקר המדינה לשנת 1997, "סדרי דחיית גיוסם של תלמידי ישיבות לשירות ביטחון", עמ' 1003.

18 "מודעות ציבור מקבלי תמיכות בידי המשרד לענייני דתות" בשנת 1998, "שירותי קישור ותאום עם משרדי ממשלה", ילקוט הפרסומים 4747, 5.5.99, עמ' 3015.

בוועדת ישראל עלתה הצעה לשפוט את מי שנתפס בעבירות על תנאי הסדר דחיית השירות בבתי הדין צבאיים. זאת בהנחה שבתי דין אלה ייחסו לעבירת ההשתמטות חשיבות רבה, דוגמת עברת הנפקדות או העריקות של חיילים, בניגוד לבתי המשפט האזרחיים שמתייחסים אליה בקלות ראש. הוועדה דחתה את ההצעה בטענה שהיא יעילה אבל קיצונית מדי. האמת היא כמובן שצעד כזה היה גורם לסערה פוליטית גדולה.¹⁹

לצורך הדיון בנושא הענישה יש להבחין בין עברה של הפרת תנאי ההסדר (עבודה חד-פעמית) לבין עברה של השתמטות משירות צבאי באמצעות הצהרה כוזבת של מי שכלל אינו לומד. כיום המדינה מגלה סלחנות רבה לשני סוגי העברות. מי שנתפס בעברה החמורה של השתמטות לכל היותר יועמד לדין ויספוג עונש קל מאד, ואילו מי שנתפס בעברות קלות יותר, למשל עבודה זמנית, יוצא פטור בלא כלום. לעומת זאת, מי שנתפס כשהוא עובר על חוקי התנועה או מבצע עברת חניה נענש אוטומטית.

מוצעים שלושה שינויים בחוק בעניין הענישה:

- יש לקבוע שמי שירשע בעברה של הפרת תנאי הסדר דחיית השירות בנסיבות מחמירות דינו כמי שהורשע **בעבירה שיש עמה קלון** על כל ההשלכות הנובעות מכך בנוגע לעבודה בשירות הציבורי ובמשרות ביצועיות של נבחרים. הדבר עשוי להרתיע עסקנים חרדיים צעירים מהפרות בוטות של תנאי ההסדר.
- יש לקבוע בחוק (או להסמיך את שר הביטחון לעשות זאת) קנס מינימום מרתיע על כל מי שירשע בבית משפט בגין הפרת תנאי דחיית השירות. כך ידעו בחורי הישיבות כי כשהם מפרים את תנאי ההסדר, לא זו בלבד שאינם מועילים לפרנסתם, אלא הם מסכנים אותה.
- יש להעניק למנגנון האכיפה, צה"ל או המינהל, את האפשרות להטיל גם ללא משפט קנסות ברירת קנס מרתיעים בסדר גודל של משכורת חודשית על אברכים שיתפסו עובדים. קנסות כאלה יהפכו את הענישה למיידית ואת העבודה בניגוד לתנאי ההסדר לבלתי משתלמת. כמקובל במקרים של קנסות ברירת קנס, אברכים שירצו יוכלו לבקש להישפט אבל יסתכנו בעונש גבוה יותר.

יש להודות שגם הצעדים שאני מציע כאן בנושא הענישה הם קשים ליישום. בהתחשב בחוסר המוטיבציה שמגלה מדינת ישראל באכיפת הסדר דחיית השירות ובאיתור משתמטים, בהחלט ייתכן שזוהי בעיה ללא פתרון. יתרה מכך, גם אם יוחמרו מאד העונשים המוטלים על עברות אלו, לא ניתן יהיה להתגבר על בעיית התורים בבתי המשפט. התמשכות הדיונים פוגעת מאד ביעילות ההרתעה.

שאלה של מחיר

אין ספק שהנכונות המובעת בהצעת מדיניות זו לפטור מראש את רוב בחורי הישיבות מכל שירות צבאי תקומם רבים. בתגובה אשוב ואציין שלמיטב הבנתי אין כל סיכוי לגייס את רובם המכריע של

19 דו"ח ועדת ישראל, עמ' 10.

בחורי הישיבות החרדיים. אינני פוסל את הטענה שגם אם החרדים אינם משרתים בפועל, יש משמעות ערכית לא מבוטלת לעצם העובדה שאין פוטרם אותם באופן רשמי משירות. חובת השירות הצבאי היא ערך במדינת ישראל וכך ראוי שתישאר. השאלה היא מהו המחיר. בשביל להמשיך להטביע בחרדים את אות הקין של המשתמטים, משלמת החברה הישראלית מיליארדים רבים באובדן כוח אדם, אובדן תל"ג, הקצבות לישיבות וקצבאות והנחות לאברכים. למיטב הבנתי זהו מחיר יקר מדי שהתועלת אינה מצדיקה אותו.